

Zsadányi Edit: *A csend retorikája* *Kihagyásalakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben*

Zsadányi Edit a retorikai kihagyásalakzatok vizsgálata révén a nyelv problematikusságát mint a huszadik századi gondolkodás egyik igen fontossá vált kérdését állítja könyvének középpontjába. Így a Nietzsche-től a dekonstrukcióig terjedő nyelvfelfogás, nyelvkritika, kultúrkritika, metafizikai világgép határai, modernség mint irodalomtörténeti korszak kontextusába is elhelyezi a dolgot. Ebből következik a tanulmány prózaelméleti vonatkozása is, miszerint a fikció nyelvviségét tudatosító narratív eljárások adják a szöveg-elemzések alapját az irodalmi elhallgatás vizsgálatával összefüggésben.

A szerző a kihagyás alakzatát prózai művekben értelmezi, elsősorban a két világháború közötti időszak angol, amerikai és magyar regényeit vizsgálva. Az irodalmi elhallgatás narratíva-technikai eljárásaként funkcionál, így lehetővé válik, hogy a próza nyelv saját nyelvére vonatkozó, önreflexív, metanarratív állításokat fogalmazzon meg. A nyelv „törései” szembesítik a nyelvet és használóját korlátozott képességeivel, kompetenciájának korlátaival, s így az olvasóban, befogadóban ennek révén is tudatosodnak nyugati kultúránk határai, elfojtásai.

A könyv hat fejezete három nagyobb egységre osztható, melyek szervesen összefüggnek egymással. Az első egység a két elméleti jellegű fejezetet tartalmazza. Az első fejezetben – *Az irodalmi elhallgatás* – Zsadányi a kihagyás elméletének szakirodalmát foglalja össze és dolgozza fel áttekinthetően. A kihagyás jelenségét értelmezve négy csoportot figyel meg. Az első csoport a szűkebb értelmű kihagyást, a hiányt meghatározatlan helyek és szövegtechnikai hiányok viszonylatában vizsgálja az irodalmi művekben. Ide sorolja Roman Ingarden „meghatározatlan hely”, Wolfgang Iser „üres hely” és Leona Tokar „információs vagy narratív hiány” fogalmát. A második csoport zérus értéknek tekinti a kihagyást. Itt kapnak helyet Ferdinand de Saussure, Roman Jakobson „zérus jel”, Jurij Lotman „hiány fogás”, Roland Barthes „zérus érték” meghatározásai. A következő csoportba azon kutatók kerültek, akik a kihagyást narratíva-technikai eljárásaként értelmezik. Wayne C. Booth „szerzői elhallgatás” fogalma, Gérard Genette narratológiájából a narratív időkezelés négy formája (a szünet, az ellipszis, a jelenet és a kivonatos elbeszélés), valamint Gerald Prince három kategóriája („az elbeszélhetetlen”, „az el nem beszélt” és „a nem megtörtént elbeszélése”). Külön csoportba kerültek azok a szerzők, akik a történetiség felől közelítenek a problémához, azaz a modernség irodalmában vizsgálják a kihagyás retorikájának jelentőségét.

A XX. századi modern művészetre jellemző hiánnyal jelölt tendenciák összefüggésben állnak a korszakunkban radikálisan felgyorsult kulturális paradigmaváltással. Ezen kategóriák valami nemlétére utalnak: töredékesség, inkoherencia, személytelenítés, diszharmónia, depoetikus nyelv. Ezzel függ össze az Umberto Eco-i „nyitott mű” koncepciója, mely szerint a nyitott mű poétikája elsősorban a modernség korszakára jellemző, és a meghatározatlanságok és többértelműségek által válik a mű kimeríthetetlenül nyitottá a befogadó szabad reagálása számára.

Ez a kérdéskör azért is érdemel több figyelmet, mivel Zsadányi Edit a modernség poétikáját kívánja kibővíteni az elhallgatásalakzatok vizsgálatával. Ezért vizsgálja azon eseteket, amikor az elbeszélő vagy a szereplő a kimondás nehézségeivel küszködik. Zsadányi maga is meghatározza az általa vizsgált kihagyásalakzatot, ehhez felhasználja a ko-

rábban áttekintett elméleti megfontolásokat, s létrehozta azt a fogalmat, amellyel a későbbiekben dolgozni fog. Irodalmi elhallgatásként nevezi meg, hangsúlyozva, hogy narratívában értelmezi, és olyan hiányt ért rajta, amikor a nyelv működésének korlátait tudatosítja az olvasóban, tehát az elhallgatásalakzat részkategóriája a kihagyás alakzatának (22.). A szerző Toker hiánykategóriáját szűkítette le az ismeretelméleti kérdéseket felvető hiányra, melyet a szöveg különböző helyein is értelmez. Felhasználva és a szövegvilágba építve Iser elképzelt olvasói tudatát, a kihagyás sajátos poétikai funkciója, a meghatározatlanság révén a befogadót, az olvasót sajátos aktivitásra, s így az elhallgatott rész ürességével való szembesülésre készítetik. Az elhallgatás kifejezés magában foglalja azt is, hogy a beszélő nem közöl valamit, és azt is, hogy a beszélő mondandója végére ér. Az általa vizsgált művekben a történetmondó a kimondhatatlannal találva szembe magát a szóbeli kifejezőmód lehetőségeinek végéhez érkezik, ami összefüggésbe hozható a fent említett modernség kérdéskörrel is.

A második fejezet – *Az elhallgatás alakzatai* – az irodalmi elhallgatás mint prózapoétikai eljárás különböző típusait mutatja be, egy-egy a XX. század első felének modernséghez köthető magyar és világirodalmi próza segítségével. Több ez egy felsorolásnál, hiszen Zsadányi Edit a tárgyalt elhallgatásalakzatokat nemcsak illusztrálja a prózarészletekkel, hanem jellemzi, értelmezi is, megmutatva a regény szövegén belüli értelemkonstituáló szerepüket. Az elhallgatás típusai: a három pont, a szöveggép üres helyei, a szereplői elhallgatás, a nyelvi kompetencia narrátori megkérdőjelezése, az elbeszélő a háttérbe húzódik, a csend a narrátori közlés tárgya, határozatlan vagy általános névmás, nézőpontváltás által létrejött elhallgatás, a cselekmény elhallgatott részei. A felvonultatott regények Krúdy Gyula: *Napraforgó*, William Faulkner: *Míg fekszem kiterítve*, *A hang és a téboly*, Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*, *Aranyáskány*, Babits Mihály: *A gólyakalifa*, Truman Capote: *Hidegvérrel*, Virginia Woolf: *A világitótórony*, Ivan Bunyin: *Könnyed lélegzet*, E. M. Forster: *Út Indiába*.

A regényelemzések tartalmazó egységben azt vizsgálja meg a szerző, hogy egy regényvilágban milyen szerepet játszhatnak az elhallgatásalakzatok. A harmadik fejezet – *A preszuppozíció és az elhallgatás*. Carson McCullers: *Magányos vadász a szív* – a preszuppozíció fogalmának alkalmazásával, azaz hogy egy későbbi szövegrész implikálhatja az elhallgatott információt, értelmezi a regény főszereplőjének cselekedetét. A nézőpontváltás által létrejövő elhallgatásalakzat és a preszuppozíció rávilágít, hogy Singer öngyilkossága csak elhallgatott érzelmi életének figyelembevételével válik indokolttá.

A negyedik fejezet a *Mrs. Dalloway* és az *Édes Anna* elemzését adja. E két regény nyelv-elméleti, ismeretelméleti kérdéseket is felvet, hiszen bennük az ismeretlennel és a kimondhatóság határaival való szembenézés az irodalmi elhallgatás valamely formájában valósul meg. Woolf regényében az elhallgatások révén az ismeretlen beépül a regény világába, így ismerőssé válik a félelmetes ismeretlen, ellensúlyozva a világkép lételméleti kétségeit, ugyanakkor fenntartva, hogy a lét alapkérdéseire a válasz csak ellentmondásos lehet. Az *Édes Anna* elhallgatásalakzatainak vizsgálata a nyelv hiányára hívják fel a figyelmünket, a nyelvére, amelyen elmondhatók lennének a kívülrekedtek gondolatai. Zsadányi Edit a mű gazdag recepcióját a befogadók történetiségének állandó változása mellett a mű számos kihagyás- és elhallgatásalakzatával is magyarázza, hiszen az üres helyek kitöltésének sokféle kombinációja lehetséges. Az elemzés egyik legérdekesebb része, ahol a két regényben az irodalmi elhallgatásoknak – szintaktikai kihagyás, a *valami* és a *minden* névmás, a szereplői elhallgatás és a csendmotívum – eltérő funkciót tulajdonít. Míg a *Mrs. Dalloway*-ben a verbális kommunikáció lehetőségeinek kiszélesítését, a sza-

vakon túli kommunikáció létezését, addig az *Édes Annában* a kommunikáció kiüresedését hangsúlyozza.

Az ötödik fejezet Djuna Barnes *Éjerdő* című regényét elemezve az elhallgatás problémáját a kulturális kontextus és a mű viszonyában tárgyalja. A műben az „éjszaka” meta-fogalommal válik, mely maga a megközelítés, jelentése pedig maga a jelentésfogalom átértékelődése. A mű metaforikus nyelvének problematikussága a metaforikus nyelv közlésmódjának hatékonyságát kérdőjelezi meg, így láthatóvá téve a metaforikus megnevezésen kívül eső kimondhatatlant. Az *Éjerdő* kétségbe vonva a metaforikus nyelv érvényességét, egyben kérdéssé teszi a metafizikai hagyományt is. Végül a mű éjszaka-metaforáit megvizsgálva a metaforikus gondolkodásmód hiányosságaira és korlátaira derül fény. Zsadányi Edit további elhallgatásalakzatokat tár fel a regény elemzésekor, amikor megállapítja, hogy Robin érzéseinek azért nincs nyelvi megfelelője, mert azok nem illeszthetők be nyelvi gondolkodásunkba. Az elhallgatás a beszédképtelenséget és a kívülrekedtség fájdalmát is érzékelteti.

A *metanarratíva és az elhallgatás kapcsolata* című fejezet a kimondatlan metanarratívák – esetünkben a Hamupipőke-mese – problémáját állítja a középpontba. A tanulmány – felhasználva a feminista kritika női regények sajátosságaira vonatkozó eredményeit – a női nézőpont verbális megfogalmazásának nehézségeivel foglalkozik. Joyce Carol Oates *Black Water* című regénye egy kimondatlan háttértörténettel, a Hamupipőke-mesével folytat párbeszédet. A mese mint a regény metanarratívája és a kulturális kontextus narratívája kölcsönösen értelmezi egymást, az interpretációs horizont a mese e háttérbe szoruló, ismeretlen dimenzióit világítja meg. Margaret Atwood *The Edible Woman* című regényében Zsadányi egy elhallgatott másodlagos cselekményt mutat ki. A két narratíván kívül, egyikhez sem tartozva, egy ki nem mondott történet játszódik, amely a narratívaközöttiség kimondhatatlanságáról és a főszereplő(nő) önmeghatározásának nehézségeiről szól.

Zsadányi Edit irodalomelméleti felkészültsége, tájékozottsága kiváló, az általa ismertett elméleti megfontolásokat egyéni módon hasznosítja a dolgozat elméleti megalapozása és a szövegelemzések során. Szövegfelépítései következetesek, kitűzött célját maradéktalanul teljesíti. Elmélet és annak gyakorlati megvalósítása, alkalmazása szerves, ki-egyensúlyozott egységben van. A kérdéskör vizsgálatának jogosságát és alkalmazhatóságát az is mutatja, hogy számos szövegelemzése nemcsak alátámasztja, felhasználja, megerősíti a korábbi értelmezéseket, hanem újabb megállapításokkal egészíti ki. (Gondolok itt például elsősorban Kosztolányi Dezső *Édes Annájának* értelmezésére.) A kötet másik nagy erénye, hogy az elhallgatásalakzat felvázolt rendszere inspiráló és nyitott, és többirányú (elméleti és irodalomtörténeti) továbbgondolásra, folytatásra ösztönöz. (Pozsony, Kalligram, 2002.)

HORVÁTH ZSUZSA